

F) Idegen szavak (erősen érzik rajtuk az idegen származás és jelleg):

a) közsavak: *Chartreuse, Smoke*;

b) tulajdonnevek: *Dájáná, Elvisz, Jim'sy, Lüszi, Michealking (Misel), Shetland, Vincent*;

G) Ismeretlen vagy bizonytalan eredetű megnevezések: *Aisy, Artya, Bumi, Cilló, Cirros, Ciszka, Damiccsal, Dámon, Dánic, Dolga, Döncös, Kandic, Karak, Kimres, Ludó, Piceném, Puhdi, Sovi, Smokka, Susmita, Szaszi, Tobbi, Vanmó, Vonya, Zsaver, Willwo*.

Természetesen több név több csoportba is besorolható, hiszen a csoportosítás szempontjai keveredhetnek.

Megjegyzem még, hogy a vizsgálódásokat tovább lehetne folytatni (a nevek pontos származása, gyakorisága, stílusértéke, összevetés más gyűjtésekkel stb.), de néhány következtetést máris levonhatunk:

a) A gyermeki tapasztalat és fantázia színes, változatos neveket eredményezett.

b) Azt ez a névsorozat is igazolja, hogy milyen gazdag a mi nyelvünk az elnevezéseket illetően is (l. pl. a becéző képzőket, a metaforikus lehetőségeket).

3. A két könyvecske szerzőjének pedig azt kívánhatjuk, hogy tanuljon, olvasson, tapasztaljon sokat, és folytassa mind az írást (a legkülönbözőbb műfajokban), mind a rajzolást.

Hivatkozott irodalom:

RIDEG ENIKŐ ALEXANDRA 2001. *Cicavilágban élek*. Barbaricum Könyvműhely, Karcag.

RIDEG ENIKŐ ALEXANDRA 2002. *Karcag városban, boldog mámorban*. Barbaricum Könyvműhely, Karcag.

J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

J. SOLTÉSZ KATALIN 1983. *Macskanevek*, 1982. *Névtani Értesítő* 8: 74–9.

SZATHMÁRI ISTVÁN

ÍROÍ NÉVADÁS KARINTHY FRIGYES KÖTÉLTÁNC CÍMŰ REGÉNYÉBEN

„Enni és inni adtak nekem, s adtak nevet is...”

Karinthy Frigyes regényeiben természettudomány, filozófia, csapongó fantázia kavarg. A *Kötéltánc* (1923) című regény a Karinthy-féle lélek-vándorlással tágitja ki a képzelet birodalmát. „Zseniális részletekkel teli, de egészében nem a Karinthy hatalmas erejéhez méltó” – írja róla NAGY LAJOS (NAGY 1998: 145). Tanulmányában kifejti, hogy „alakjainak álomszerű elváltozásával, a jelenetek rejtelmes gomolygásával és »megoldatlanságával« valami furcsa, megmagyarázhatatlan feszültség érzik az egész regényen, melyből csak stílus és művészi kvalitások fakadhattak, de világos mondanivaló már aligha” (SZALAY 1961: 190). BENEDEK MARCELL, a regény egyik első méltatója az íróhoz fordult magyarázatért: „»halála előtt senki sem jellemezhető« – ennyit akart (vagy tudott) Karinthy mondani, mikor a *Kötéltánc* érthetetlen részleteinek magyarázatáért faggattam” (SZALAY 1961: 190). „Az örület, az álom és a lázas fantázia

határmezsgyéjén imbolyognak a Kötéltánc rejtélyes szereplői, melyek életszerűbbek, karakterisztikusabbak, mint a Karinthy-alakok általában” (SZALAY 1961: 190).

A regény az emberiséget megváltani akaró legtipikusabb elképzeléseket vonultatja föl: a tudományt, a krisztusi szeretetet és jóságot, a napóleoni diktatúrát és az osztályforradalmat. Mindezek a kísérletek azonban megbuknak. A regény főhőse: a rejtélyes pilóta a szuggesztív orvosprofesszor (Jellen Rudolf), az okkultista, szellemidéző tudós (Darman Dénes) és a diktátor politikus (Raganza) hármas alakját egymás után képes magára öltetni (HALÁSZ 1972: 195). Ez a jellem tulajdonképpen nem változik, csak cselekedeteinek a területét változtatja (SZALAY 1961: 193).

1. Pragmatikai vizsgálatom eredményei

A Kötéltánc c. regényben vizsgáltam a nevek, mint jelek pragmatikai síkját, elsősorban a kommunikáció szempontjából, azaz azt, hogy a nevek hogyan jelennek meg egy-egy beszédhelyzetben. Kornyané Szoboszlay Ágnes munkája nyomán a tulajdonnevek és köznévi névhelyettesítő szinonimáik vagy a pusztán köznévi jelölők használatában olyan jellemzőkre mutatok rá, amelyek információt nyújtanak az író és az általa teremtetett alak, illetve a regénybeli személyek egymáshoz való viszonyáról (KORNYÁNÉ 1998: 264). (A regényből vett idézeteket, utalásokat csak oldalszámmal jelzem. Az általam használt kiadás: KARINTHY FRIGYES 1976. Kötéltánc. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. A továbbiakban: K.)

E regény főhőse *Jellen Rudolf* – *Darman Dénes* – *Raganza* három alakban megjelenő, három különböző néven nevezett egy személy. Ez a névtani szempontból egyedülállóan különös megoldás érdekes elemzést kínál számunkra. A név- és alakváltozás mindkét alkalommal ugyanazon a módon történik: a férfi nevét egy külső személy (Erna) változtatja meg, és ennek a változtatásnak elfogadásával változnak meg életkörülményei, külső viszonyai.

Jellen Rudolf > *Darman Dénes*:

- „– Magát nem is hívják *Jellen Rudolf*-nak.
  - Engem nem is hívnak *Jellen Rudolf*-nak.
  - Mondom! Hát mindegy: legyen Pityipalkó.”
  - „– Most mindkettőnknek erősnek kell lenni... *Darman Dénes*...
  - *Darman Dénes*...
  - Igen, így nevezem... az álnevén, amin a könyvet írta...
  - *Darman Dénes*...”
- (K. 279–280)

Darman Dénes > *Raganza*:

- „– Nos? ... Bevallod?
  - ...
  - És hogy te vagy *Raganza*!
  - Én vagyok *Raganza*!”
- (K. 303)

„A tulajdonnevek azonosító funkciója nemcsak abban nyilvánul meg, hogy a név kimondásakor a beszélgetőpartnerek egyazon meghatározott megnevezettre gondolnak, hanem abban is, hogy a személynév esetén a név viselője azonosulni képes a nevével: a

legsajátabb, elvitathatatlan tulajdonának tekinti” (ZELLIGER 1999: 224). *Jellen Rudolf* (mi nevezzük első előfordulása nevéen) negyedik alakváltozata nem kap nevet, hiszen ő a sehová és senkihez nem tartozó, helyét nem találó, mindenből kiábrándult, kudarcokat átélt ember megszemélyesítője. Csak általános megjelöléseket olvashatunk róla: *az ismeretlen; fáradt emberalak; sáros emberalak; emberalak*. Az identitását veszített ember kétségbeesve veszi tudomásul névtelenségét, meg nem határozottságát a világban: „*Jellen Rudolf* vagyok. (...) Nézzétek az írásaimat.” Palotájának ajtaja előtt álló katonának mondja mindezt, de azok nem hiszik el: „Mindenki tele van most írásokkal” (K. 359). A név tehát már nem jelent semmit. Kétségbeesve világosodik meg számára, hogy életét nevei által meghatározott szerepekben élte. Mivel minden életformája kudarcot vallott, e külső meghatározások is elvesztették értelmüket, neveivel együtt önmeghatározását, azaz önmagát is elvesztette. „Enni és inni adtak nekem, s adtak nevet is, megmondták, hová kell mennem, és mit kell tennem.” „Édesem ... én kedvesem ... ne szólíts így ... én nem vagyok *Raganza* ... *Raganza* tébolyult, gonosz kalandor, nincs többé, meghalt és elmerült ... én nem vagyok *Jellen Rudolf* ... *Jellen Rudolf* nem tud már parancsolni senkinek, s nem tudja meggyógyítani önmagát ... és *Darman* sem vagyok. *Darmanra* nem hallgatnak már a múlt kísértetei. Immár nincs nevem, és nincs hazám, az vagyok, akit ismeretlenül láttál...” (K. 363)

A regényben minden valószínűséggel találkozhatunk egy beszélőnévvel: *Jellen Rudolf* többször is filozofál arról, hogy a számára ideális időpont a „most”: „az vagyok, akit ismeretlenül láttál, ... a csodálatos *jelen*, melynek nincs múltja, s nem lesz folytatása...” (K. 364). „Múlt és *jelen* ... a *jelen* pillanata ... ez még a tudományé...”, „...de a következő pillanat? ... ez már nem a tudományé ... ez az emberé ... ez a pillanat az enyém ...” (K. 231–232). Ő a *jelen* képviselője, *Jellen*.

Különös nevével a regény szereplői is eljátszanak:

„– Tölgy hangosan felnevetett.

– Teljes amnézia. Anesztézia. Vasomotorotikus jelenségek.

– Jellenségek!...

Tölgy első pillanatban nem értette a szójátékot.

– *Jellen* ... ja ... nagyon jó.”

(K. 215)

A híres orvos neve és az általa alkalmazott gyógyító módszer (a hipnotizálás) is a nevével terjed el, tudjuk meg két fiatal nő telefonbeszélgetéséből: „ő hívta fel a figyelmemet a jellenizmusra ... Ő maga is nagyszerűen tud jellenezni...” (K. 216).

Kitűnő alkalmat kínál a regény annak bemutatására, hogy egy irodalmi alkotás elemzésének mennyire fontos része a névtani vizsgálat. A második fejezet helyszíne egy lakás, ahová két barátnő felhív egy ismeretlen férfit. (Karinthy Frigyes itt saját és az akkor még férjes Böhm Aranka megismerkedésének jeleneteit lopja be a cselekményszövésbe.) Azt is megtudjuk, az egyik asszony férjét *Károly*-nak hívják, és a nő elárulja, ismeri az idegent: *Jellen Rudolf*, akit férje nem szeret. A következő fejezetben megismerjük *Bolza* doktort, aki a természettudományok feltétlen híve, ezért a nemrég a városba érkezett *Jellen* professzor csodadoktorságát nem fogadja el. A híres *Jellen* hazakíséri a vele ellentétes nézeteket valló *Bolza* doktort, kapujukban derül csak ki az olvasó számára, hogy *Bolza doktor* tulajdonképpen *Károly*, az a férfi, aki már az

ismert férjes asszony ura. Ezt az írói bravúrt Karinthy a névadás segítségével hozza létre, hiszen az első fejezetben csak keresztnéven, a második fejezetben csak családnéven találkozhattunk a doktorral. A teljes név mintegy melleleg leírt formájának olvasásakor derül ki az, hogy két eltérő nézőpontból egy személyről tudtunk meg információkat. A név írói eszközként való tudatos használása folytatódik a negyedik fejezetben is, hiszen az eddig személynevével és foglalkozásával megjelölt Bolza *férj* lesz, hiszen a megváltozott szituációban már feleségével és annak lehetséges csábítójával (Jellen Rudolffal) kerül kapcsolatba.

A megszólítások elemzéséből kitűnik, érdemtelenül elhanyagolt része a névtani munkáknak ez a fajta vizsgálódás. E szempont a regény szereplői közti kommunikációs viszonyt, így egymáshoz való – elsősorban érzelmi – hozzáállásukat tárja fel (1. táblázat). Kalp István méltóságos úrból a hetedik fejezetben miniszterelnök lesz. Ezt csak onnan tudjuk, hogy *kegyelmes úr*-nak szólítják, és néhány oldallal előbb épp Kalp fejtette ki: „a miniszterelnököket kegyelmesnek kell szólítani” (K. 248).

Kalp szerelme Carabella Lídia színésznő, de őt egyszer sem szólítja meg. Mi lehet ennek az oka? Jellen éppen Carabellának fejtí ki: „Véleményem szerint Kalp István betegesen szerelmes kegyedbe, kényszerképzetek vannak, nem tud egyébre gondolni. A pietizmusnak egy fajtája ez, igen, olyan bálványimádásféle” (K. 259). Névmágiának nevezzük azt, amikor valamely személy vagy istenség nevét mágikus céllal nem mondják ki. A hiedelem alapja az, hogy a név a legteljesebben hozzátartozik viselőjéhez. Az istenek nevét több vallásban azért nem szabad kiejteni, nehogy ezzel haragjukat magára vonják az emberek (Néprajzi Lexikon IV. 38). Carabella Kalp szemében istennővé, bálványává vált, őt megszólítani sem merte.

Említónévvel és megnevezéssel mind a narrációban, mind a szereplők párbeszédében találkozunk, szólítónévvel főleg a párbeszédben. A regényben található összes megszólítás (92) 19,5%-a (18) Jellen – Darman – Raganza személy megszólítása; a megszólítás attól függ, melyik „alakban” találkozunk vele: Doktorként *mester*, *mesterem*, *csodadoktor* stb., szellemidézőként szintén *mester*, diktátorként például *parancsnok*, *parancsnokom*, *kalandor*, ismeretlenként *bácsi*. Őt alkalommal szólítják nevén. A megszólító ő az esetek 35,8%-ában, azaz 33-szor. Ellenfele, Bolza a megszólított 16,3%-ban (15): *kollégánk*, *kollégám*, *Bolza barátom*, *Károlyka* stb. Elzát és Kalpot 8-8-féleképpen szólítják meg, ez 8,69%. A megszólítások mindössze 28,2%-a tulajdonnév, birtokos személyjeles ezek közül 5 (*Bolza barátom* (2), *Bolza kollégánk*, *édes Károlykám*, *Rózsikám*). A köznévi megszólítások (66) közül majdnem a fele, pontosan 43,9%-a (29) birtokos személyjeles (pl. *asszonyom*, *barátom*, *kollégám*, *méltóságos uram*, *mesterem*, *szerelmem*, *uraim*). Tehát az összes megszólítás 36,9%-a birtokos személyjeles.

Megszólító	Megszólítások száma				Összesen
	Jellen	Darman	Raganza	egyéb	
Kalp	2	1	2	0	5
Erna	1	1	3	0	5
Carabella	0	0	3	0	3
egyéb	2	0	2	1	5
Összesen	5	2	10	1	18

Megszólító	Megszólítások száma				Összesen	
	Erna	Bolza	Kalp	egyéb		
Jellen	4	7	1	7	19	33
Darman	1	0	2	0	3	
Raganza	2	1	1	7	11	
Bolza	1	0	0	1	2	
Erna	0	2	2	0	4	
egyéb	0	5	2	28	35	
Összesen		15	8	43	74	

1. táblázat: Megszólítások a Kötéltánc c. regényben

2. Eredményeim számokban

A névanyag feldolgozásában módszerem megegyezik az Utazás a koponyám körül c. regény névtani vizsgálatánál alkalmazottal (TAKÁCS 2002: 132).

A regényben szereplők száma 96. A névvel ellátott szereplők száma 25 (26%), a név nélküli szereplők száma 71 (74%). Karinthy Frigyes regényéből 19 férfi és 6 női, összesen 25 személynevet gyűjtöttem ki. A teljes nevek száma 6 (24%), a csak családnévből álló nevek száma 14 (14 férfi + 2 női), ez 56%-ot jelent (1. diagram). A 25 személynév közül tehát 20 tartalmaz családnévet: 80%-a. A családnévek 95%-a kiegészítővel fordul elő.

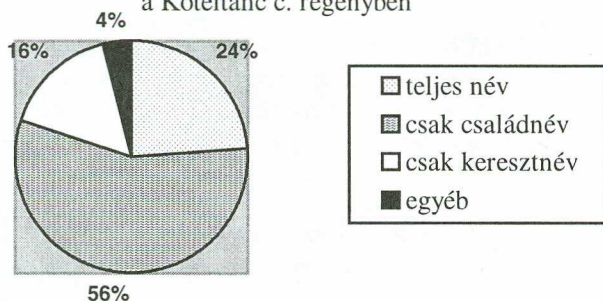
Férfi teljes nevek és családnévek: *Bolza Károly, Calvin, Darman Dénes, Dergan, Garr, Haller, Horosek, Iborszky, Jellen Rudolf, Kalp István, Kempisch, Korp, Meyer, Peregrini, Raganza, Sade, Szókratész, Tölgy* = 18.

Női teljes nevek és családnévek: *Carabella Lídia, Kéti Olga* = 2.

Az önállóan előforduló keresztnévek száma 4, így összesen 10 (40%) keresztnévet tartalmazó megjelölés van. Csak keresztnévek: *Erna, István, Piroska, Zsófi*. Csupán 1 becézett névvel találkozhatunk: *Zsófi*.

1. diagram

A névvel ellátott személyek megjelölései
a Kötéltánc c. regényben

Egy személy általában különféle változatú névvel is jelölt, pl. *Bolza doktor, Bolza kollégánk, szegény Károly*. Ezért az önállóan vagy más-más kiegészítőkkal, jelzőkkel előforduló nevek száma 38 (27 férfi és 11 női). Az összes változatban előforduló

családnevek közül 18-hoz járult kiegészítő (47,3%), 10-hez jelző (26,3%). (Zárójelben jelzem az egynél több előfordulás mennyiségét.)

Személynevekhez járuló kiegészítők: *barátnőm, doktor* (3), *doktor úr, főorvos, kolléga* (2), *kollégánk* (2), *gróf, korcsmáros, professzor, százados, tábornok, tanár* (2), *tanácsos úr* = 18.

Az érzelmi kapcsolatokról árulkodnak a tulajdonnévhez kapcsolódó jelzők, amelyek jelentésük szerint csodálatot, szájalmat, együttérzést fejeznek ki: *csodálatos, híres, igazi, okos, szegény* (3), *tudós, valami, valóságos* = 10.

A cselekmények hitelét fokozza az 17 valódi név: 7 történelmi személyiség, pl. *Caesar, Napóleon*; 4 filozófus, pl. *Confucius*; 3 művész, pl. *Sade*; 3 egyéb, pl. *Darwin*. Ezek is Karinthy művelődési irányultságát, érdeklődését tükrözik.

A 198 köznévi jelölő 75,5%-a férfit, 24,25%-a nőt jelöl. 79 megjelölés, azaz 39,9% a hat főszereplőt (Bolza, Carabella, Erna, Jellen – Darman – Raganza, Tölgy, Kalp) nevezi meg. 16,6%-uk Jellen – Darman – Raganza neve helyett áll. 15 férfi és 15 nő megnevezéssel találkozhatunk. A köznévi jelölők 25,7%-a foglalkozást (*egy rendőr, az ápolónő*), 15,6%-a nemet (*a férfi, a nő*), 8,5 %-a rangot (*százados, az elnök*) jelöl. 13,6%-uk viszonyfogalom, pl. *a sógorom, a férjem*. a köznévi jelölők csupán 8,6%-a előtt áll jelző. A 61 több személyt vagy csoportot jelölő megnevezéssel találkozhatunk a regényben, pl. *a lányok, az egész társaság*.

Szereplők: 96 személy		
Névvel: 19 férfi + 6 női 25 személy (19 férfi + 6 női)		
Név nélkül: 71 személy		
	Teljes név: 6 (24%) 4 férfi + 2 női	Kizárólag teljes név: 1 Kiegészítővel: 3 Jelzővel: 2
	Csak családnév: 14 (56%) 14 férfi + 0 női	
	Csak keresztnév: 4 (16%) 1 férfi + 3 női	
	Egyéb: 1 női (4%)	
	Családnév: 20 (66,7%) 18 férfi + 2 női	Jelzővel: 6 Kiegészítővel: 19 (95%) Beszélőnév: 1 férfi
	Keresztnév: 10 (33,3%) 5 férfi + 5 női	Jelzővel: 3 Kiegészítővel: 1 női Becézett: 1 női
	Összes név: 38 (27 férfi + 11 női)	Jelzővel: 10 Kiegészítővel: 18

2. táblázat: Személynevek a Kötéltánc c. regényben

- NAGY LAJOS 1998. Karinthy Frigyes. In: *A humor a teljes igazság. In memoriam Karinthy Frigyes.* Szerk. DOMOKOS MÁTYÁS. Nap Kiadó, Budapest.
- Néprajzi Lexikon* 1981. Főszerk. ORTUTAY GYULA. Akadémiai Kiadó, Budapest. IV.
- SZALAY KÁROLY 1961. *Karinthy Frigyes.* Gondolat, Budapest.
- TAKÁCS EDIT 2002. Írói névadás Karinthy Frigyes Utazás a koponyám körül című regényében. *Névtani Értesítő* 24: 127–140.
- ZELLIGER ERZSÉBET 1999. „...a nevedről lehullik az ékezet...”. *Névtani Értesítő* 21: 224–229.

TAKÁCS EDIT

A 19–20. SZÁZAD FORDULÓJÁRÓL SZÁRMAZÓ MEZŐTÚRI BŰNÜGYI PONYVÁK CÍMADÁSI SAJÁTÓSÁGAI

A ponyva műfaja jóval régebbi a címben megjelölt korszaknál. Franciaországban már a XVII. század végén minden nagyobb városnak megvolt a maga kiadója (MANDROU 1970: 119). Magyarországon a ponyva a Tinódi-féle história leszármazottjának tekinthető. A fennmaradt anyagban a legkülönbözőbb témák képviseltetik magukat. Ezek közül csak egy a bűnügyi, melyre az első ismert példa az 1751-es Hamis pénzverő Győrből (POGÁNY 1978: 82–83). A hasonló jellegű sajtótermékek száma a 19. század folyamán folyamatosan szaporodott, a század utolsó harmadában pedig ugrásszerűen megnőtt. Ennek hátterében számos jól ismert, egymással összefonódó társadalmi-gazdasági tényező húzódik meg (a gazdaság kapitalista átalakulása-fejlődése, polgárosodás, városiasodás, a bulvársajtó megjelenése, az írástudók számának nagy mértékű emelkedése az Eötvös-féle népiskolai törvénynek köszönhetően stb.). A változások eredményeképpen nemcsak a fővárosban, hanem kisebb településeken is jöttek létre nyomdák, amelyek igyekeztek kihasználni a kedvező lehetőségeket.

E városok közé tartozott Mezőtúr is, melynek első nyomdáját Gyikó Károly alapította 1867-ben, majd megromlott egészsége miatt 1903-ban átadta Kanyó Antalnak (SZABÓ 1998: 78). Nem véletlen, hogy 1906-ban ő hozta létre a Dohányárudát, ezek az üzletek ugyanis a ponyvaárusítás központjaiként működtek szerte az országban. 1908-ban, Kanyó halála után Borbély Gyula lett a tulajdonos. 1939-ben, halála után a nyomda megszűnt.

A második nyomdát Braun Juda és Dolesch Géza alapította 1892-ben. 1900. február 11-én Gettler Ignác vette át, hat segéddel és a berendezéssel együtt (SZABÓ 1998: 80). A nyomdász 1903-ban, többszöri kérvényezés után *Török*-re változtatta saját és családja nevét. 1910-ben hunyt el, de vállalkozását Corvina Rt.–Török Nyomda néven már 1908-tól Csendes Mihály vezette. 1930-tól Szendrei István állt a vállalkozás élén, egészen 1951-ig, a nyomda megszűnéséig.

A nyomdatulajdonosok a város megbecsült polgárai voltak, élénk tevékenységet fejtettek ki a közéletben és egyházközségükben egyaránt. Hogyan lehetséges akkor, hogy egy olyan, sokak által kárhoztatott és lenézett dolgot gyártsanak és terjesszenek, mint a ponyva? Nyilvánvalóan azért, mert kevesebb tőkével rendelkeztek, mint a nagy fővárosi nyomdák, így nem vállalkozhattak komolyabb tudományos és szépirodalmi művek kiadására, amelyeknek nemcsak az előállítási költségük volt nagyobb, hanem a